Universitetlarda akademik diskursning sotsiolingvistik xususiyatlari

Sadikova Shahlo Jalolovna

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Ingliz tili integrallashgan kurs 2 kafedrasi o‘qituvchisi
Sadikovashakhlo82@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada universitetlarda shakllanadigan akademik diskursning sotsiolingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Akademik diskurs oliy ta’lim muassasalarida ilmiy bilimlarni yaratish, uzatish va baham ko‘rish jarayonining asosiy kommunikativ vositasi hisoblanadi. Tadqiqotda akademik diskursning nazariy asoslari, uning ijtimoiy tabiati, universitet muhitidagi kommunikativ xususiyatlari hamda zamonaviy oliy ta'lim tizimida kuzatilayotgan ko‘p tillilik va raqamli kommunikatsiya jarayonlarining akademik muloqotga ta’siri yoritilgan. Tadqiqot natijalari akademik diskursning nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy va madaniy hodisa ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: akademik diskurs, sotsiolingvistika, universitet, akademik kommunikatsiya, ilmiy nutq, ko‘p tillilik, akademik identitet.

Аннотация. В данной статье анализируются социолингвистические особенности академического дискурса, формирующегося в университетской среде. Академический дискурс рассматривается как основное коммуникативное средство создания, передачи и распространения научных знаний в учреждениях высшего образования. В исследовании освещаются теоретические основы академического дискурса, его социальная природа, коммуникативные особенности университетской среды, а также влияние многоязычия и процессов цифровой коммуникации, наблюдаемых в современной системе высшего образования, на академическое общение. Результаты исследования показывают, что академический дискурс представляет собой не только лингвистическое, но и социальное и культурное явление.

Ключевые слова: академический дискурс, социолингвистика, университет, академическая коммуникация, научная речь, многоязычие, академическая идентичность.

Abstract. This article examines the sociolinguistic characteristics of academic discourse in the university environment. Academic discourse is regarded as the primary means of communication for the creation, transmission, and dissemination of scientific knowledge in higher education institutions. The study explores the theoretical foundations of academic discourse, its social nature, the communicative features of the university environment, and the impact of multilingualism and digital communication processes in contemporary higher education on academic interaction. The findings indicate that academic discourse is not only a linguistic phenomenon but also a social and cultural one.

Keywords: academic discourse, sociolinguistics, university, academic communication, scientific discourse, multilingualism, academic identity.

Kirish. So‘nggi yillarda sotsiolingvistika fanida tilning jamiyat bilan o‘zaro munosabatlarini o'rganishga bo'lgan qiziqish sezilarli darajada ortdi. Ayniqsa, oliy ta'lim tizimida qo‘llaniladigan akademik nutq va ilmiy muloqot shakllari sotsiolingvistik tadqiqotlarning muhim obyektiga aylandi. Universitetlar nafaqat bilim beruvchi muassasa, balki o'ziga xos til me'yorlari, kommunikativ

qadriyatlari va institutsional madaniyatiga ega bo'lgan ijtimoiy makon hisoblanadi. Shu sababli universitetlarda shakllanadigan akademik diskursni sotsiolingvistik nuqtai nazardan o‘rganish zamonaviy lingvistikaning dolzarb yo'nalishlaridan biridir (Hyland, 2009).

Globallashuv, xalqaro akademik hamkorlik va oliy ta'limning internatsionallashuvi natijasida universitetlarda turli tillardan foydalanish ko'lami kengaymoqda. Bugungi kunda O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida o‘zbek, ingliz va rus tillarining parallel qo‘llanilishi ko‘p tillilik muhitini yuzaga keltirmoqda. Bunday sharoitda akademik diskurs faqat ilmiy axborotni uzatish vositasi emas, balki turli madaniyat va til vakillari o'rtasidagi samarali muloqotni ta'minlovchi ijtimoiy mexanizm sifatida ham namoyon bo'ladi (Canagarajah, 2013).

Akademik diskursni o‘rganish ilmiy yozuv madaniyatini rivojlantirish, talabalarning akademik savodxonligini oshirish va universitetlarda samarali kommunikativ muhitni shakllantirish uchun muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.

“Diskurs” tushunchasi zamonaviy tilshunoslikda tilning muayyan ijtimoiy vaziyatdagi qo'llanilishini anglatadi. Akademik diskurs esa ilmiy hamjamiyat doirasida amalga oshiriladigan yozma va og'zaki kommunikatsiya majmuidir. U ilmiy maqolalar, dars jarayonlari, konferensiyalar, seminarlar, dissertatsiyalar, taqdimotlar va ilmiy munozaralarni o'z ichiga oladi.

K. Hyland akademik diskursni ilmiy hamjamiyat a'zolari o'rtasidagi bilim almashish jarayonini tashkil etuvchi kommunikativ tizim sifatida ta'riflaydi. Uning fikricha, har bir ilmiy matn muallif va o'quvchi o'rtasidagi muloqot shakli bo'lib, unda muallif o'z ilmiy pozitsiyasini asoslash va o'quvchini ishontirishga intiladi (Hyland, 2005).

J. Swales esa akademik diskursni janr nazariyasi orqali izohlaydi. Olimning ta'kidlashicha, ilmiy maqola, tezis, dissertatsiya yoki annotatsiya kabi matnlar ma’lum kommunikativ maqsadga xizmat qiluvchi mustaqil janrlardir. Har bir janr o'ziga xos tarkibiy tuzilma va til vositalariga ega (Swales, 1990).

N. Fairclough diskursni ijtimoiy hokimiyat va institutsional munosabatlarni ifodalovchi vosita sifatida talqin qiladi. Universitetlarda professor-o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi muloqot aynan akademik diskurs orqali tartibga solinadi hamda bu jarayon ilmiy hamjamiyatning ichki madaniyatini aks ettiradi (Fairclough, 1992).

Sotsiolingvistika til va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadi. Universitetlarda akademik diskurs ham ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanadi. Unga ishtirokchilarning ijtimoiy mavqei, ilmiy darajasi, mutaxassisligi, yoshi, madaniy tajribasi va kommunikativ maqsadi ta'sir ko'rsatadi.

Akademik diskursning muhim xususiyatlaridan biri institutsionallik hisoblanadi. Universitetdagi barcha kommunikatsiya oldindan belgilangan akademik me'yorlar asosida amalga oshiriladi. Professorning ma'ruzasi, talabalar seminari, ilmiy kengash yig'ilishi yoki dissertatsiya himoyasi o'ziga xos til me'yorlari va etik qoidalarga ega.

Ikkinchi muhim xususiyat - rasmiylik. Akademik muloqotda adabiy til me’yorlariga rioya qilish, terminlardan o'rinli foydalanish, fikrlarni dalillar asosida bayon qilish va hissiy-ekspressiv birliklarni cheklash talab etiladi. Shu sababli akademik diskurs boshqa kommunikativ uslublardan ilmiy aniqligi bilan ajralib turadi.

Yana bir muhim jihat - interaktivlik. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, akademik matnlar faqat axborot uzatmaydi, balki o'quvchi bilan muloqotga kirishadi. Muallif turli til vositalari orqali o'z pozitsiyasini ifodalaydi, dalillarni kuchaytiradi va o'quvchini muhokamaga jalb etadi. Hyland (2005) buni stance va engagement strategiyalari orqali izohlaydi.

Universitet muhitida akademik diskurs turli kommunikativ vaziyatlarda namoyon bo'ladi. Auditoriya mashg'ulotlari, ilmiy seminarlar, konferensiyalar va ilmiy maqolalar yozish jarayonida qo'llaniladigan til vositalari bir-biridan farq qiladi. Professor va talaba o'rtasidagi muloqotda rasmiy murojaat shakllari ustunlik qilsa, talabalar o'rtasidagi ilmiy munozaralarda norasmiy elementlar ham uchrashi mumkin.

Shuningdek, akademik diskurs akademik identitetni shakllantirishga xizmat qiladi. Talabalar ilmiy maqolalar yozish, taqdimot qilish va munozaralarda ishtirok etish orqali ilmiy hamjamiyatning kommunikativ me’yorlarini o‘zlashtiradilar. Bu jarayon akademik sotsializatsiya deb ataladi.

Bugungi kunda ko‘plab universitetlarda ingliz tilida ta’lim dasturlarining kengayishi natijasida akademik kommunikatsiyada kod almashish (code-switching) holatlari kuzatilmoqda. Ayniqsa, texnika, tibbiyot va axborot texnologiyalari yo'nalishlarida inglizcha terminlardan faol foydalanish akademik diskursning muhim sotsiolingvistik belgilaridan biriga aylanmoqda.

O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar akademik kommunikatsiyaning mazmuni va shakliga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Xorijiy universitetlar bilan hamkorlik dasturlarining kengayishi, xalqaro ta'lim standartlarining joriy etilishi hamda ilmiy nashrlarga qo‘yilayotgan talablarning ortishi natijasida akademik diskurs yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. Bunday sharoitda universitetlarda qo‘llaniladigan til vositalari, kommunikativ strategiyalar va ilmiy yozuv uslublari ham takomillashmoqda.

O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida akademik diskursning muhim xususiyatlaridan biri ko'p tillilikdir. Ta’lim jarayonida o‘zbek tili bilan bir qatorda ingliz va rus tillaridan ham keng foydalanilmoqda. Xususan, tabiiy va texnik fanlarda ilmiy terminlarning aksariyati ingliz tilidan o‘zlashtirilgan bo‘lsa, ijtimoiy-gumanitar fanlarda o‘zbek tilining ilmiy uslubi faol rivojlanmoqda. Natijada bir kommunikativ vaziyatning o‘zida bir necha til birliklarining qo‘llanilishi kuzatiladi. Bu esa kod almashish (code-switching) va kod aralashuvi (code-mixing) kabi sotsiolingvistik hodisalarning keng tarqalishiga olib kelmoqda (Canagarajah, 2013).

Akademik diskursning yana bir o‘ziga xos jihati professor-o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi kommunikativ munosabatlarda namoyon bo'ladi. O‘zbek akademik madaniyatida ustozga hurmat va rasmiy murojaat shakllari muhim o‘rin egallaydi. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik yondashuvlar talabalar faolligini oshirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va ilmiy munozaralarda erkin fikr bildirishni rag'batlantirmoqda. Bu esa akademik diskursning demokratiklashuviga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, xalqaro ilmiy jurnallarda maqola chop etish talablari universitetlarda akademik yozuv madaniyatining rivojlanishiga turtki bermoqda. Talabalar va yosh tadqiqotchilar ilmiy maqola yozishda xalqaro standartlarga mos uslubni o‘zlashtirishga intilmoqdalar. Bu esa akademik diskursning sifat jihatidan takomillashishiga olib kelmoqda. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi akademik kommunikatsiyani tubdan o'zgartirdi. Bugungi kunda universitetlarda Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams va Zoom kabi platformalar orqali o‘quv jarayoni tashkil etilmoqda. Natijada akademik diskursning yangi - virtual shakli vujudga keldi.

Onlayn ta’lim muhiti yozma va og‘zaki muloqotning o‘ziga xos xususiyatlarini shakllantirmoqda. Masalan, elektron pochta, forumlar, chatlar va videokonferensiyalar orqali amalga oshiriladigan ilmiy muloqot an’anaviy auditoriya diskursidan ayrim jihatlari bilan farq qiladi. Virtual muhitda qisqa, lo'nda va tezkor kommunikatsiya ustunlik qilsa-da, akademik etikaga rioya qilish hamon muhim talab bo'lib qolmoqda.

So‘nggi yillarda generativ sun’iy intellekt vositalari, jumladan ChatGPT, Gemini va Copilot kabi tizimlarning ommalashuvi akademik diskursga yangi imkoniyatlar yaratdi. Ushbu vositalar ilmiy matnlarni tahrirlash, adabiyotlarni umumlashtirish, tarjima qilish va akademik yozuvni takomillashtirishda yordam bermoqda. Shu bilan birga, ularning noto'g'ri qo'llanilishi akademik halollik, plagiat va mualliflik masalalarini ham kun tartibiga olib chiqmoqda.

Shu sababli ko'plab universitetlarda sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha maxsus akademik siyosat ishlab chiqilmoqda. Tadqiqotchilar sun'iy intellektni ilmiy faoliyatni to'liq almashtiruvchi vosita emas, balki ilmiy izlanishni qo'llab-quvvatlovchi yordamchi texnologiya sifatida baholamoqdalar.

Muhokama. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, akademik diskurs universitetlarning ilmiy va ta’lim faoliyatida markaziy o'rin tutadi. U nafaqat ilmiy bilimlarni uzatadi, balki ilmiy hamjamiyatning qadriyatlarini, akademik etikani va professional identitetni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Zamonaviy universitetlarda akademik diskursning rivojlanishi globallashuv, ko‘p tillilik va raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liq.

O‘zbekiston oliy ta'lim muassasalarida akademik diskursni yanada rivojlantirish uchun akademik yozuv bo'yicha maxsus kurslarni kengaytirish, talabalar va yosh olimlarning ilmiy kommunikativ kompetensiyasini oshirish hamda xalqaro ilmiy standartlarga mos yozuv madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Universitetlarda akademik diskurs murakkab sotsiolingvistik hodisa bo'lib, unda til, jamiyat va institutsional munosabatlar o'zaro uyg'unlashadi. Akademik diskurs ilmiy bilimlarni yaratish va uzatish bilan bir qatorda, akademik identitetni shakllantirish, ilmiy hamjamiyat me'yorlarini mustahkamlash hamda samarali ilmiy kommunikatsiyani ta'minlash vazifalarini bajaradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, universitet muhitida akademik diskursning shakllanishiga ishtirokchilarning ijtimoiy mavqei, fan sohasi, til siyosati, madaniy omillar va kommunikativ maqsadlar bevosita ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida ko‘p tillilikning rivojlanishi, xalqaro ilmiy hamkorlikning kengayishi va raqamli texnologiyalarning joriy etilishi akademik kommunikatsiyaning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda.

Kelgusida akademik diskursni empirik tadqiqotlar asosida o‘rganish, xususan, professor-o‘qituvchilar va talabalar nutqini korpus lingvistikasi hamda diskurs tahlili metodlari yordamida tahlil qilish mazkur yo‘nalishning istiqbolli vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Canagarajah, S. (2013). *Translingual Practice: Global Englishes and Cosmopolitan Relations*. Routledge.
2. Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Polity Press.
3. Gee, J. P. (2014). *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method* (4th ed.). Routledge.
4. Hyland, K. (2005). *Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing*. Continuum.
5. Hyland, K. (2009). *Academic Discourse: English in a Global Context*. Continuum.
6. Swales, J. M. (1990). *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge University Press.
7. Swales, J. M., & Feak, C. B. (2012). *Academic Writing for Graduate Students* (3rd ed.). University of Michigan Press.
8. Wardhaugh, R., & Fuller, J. M. (2021). *An Introduction to Sociolinguistics* (8th ed.). Wiley.
9. Holmes, J., & Wilson, N. (2022). *An Introduction to Sociolinguistics* (6th ed.). Routledge.
10. Biber, D., & Gray, B. (2016). *Grammatical Complexity in Academic English*. Cambridge University Press.